

Dagmara MLICZYŃSKA-HAJDA

**PROGRAMOWANIE REWITALIZACJI
A PROCES ZMIANY MIASTA
- Z PERSPEKTYWY DOŚWIADCZEŃ
W PARTYCYPACYJNYM PLANOWANIU
ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO
W WYBRANYCH POLSKICH MIASTACH**

**PROGRAMMING OF REVITALIZATION AND THE PROCESS
OF CHANGE OF A CITY - FROM A PERSPECTIVE OF EXPERIENCE
IN PARTICIPATORY PLANNING OF SPATIAL MANAGEMENT
IN SELECTED POLISH CITIES**

ABSTRACT: Revitalization, as a method of intervention in deprived urban neighborhoods, hardly places itself in the arsenal of land-use planning methodology. Thereby it gets, mostly, to the category: instrument of repair, reactive.

It is expected that the program of revitalization will trigger those of the endogenous resources that manage to overcome the effects of socio-economic degradation, and will change only that deprived part of the city, suppressing unfavorable course of things.

The paper presents the observations and conclusions of the participatory programming of revitalization in two Polish cities that had been undertaken and carried out with regard to achieve change in land use of broader scale, beyond the requirement to restore the *status quo* and repair distorted functional and spatial relationships.

KEY WORDS: urban planning, city, revitalization, public participation

Wprowadzenie

Zmiana to fakt. Coś staje się inne niż dotychczas. Rewitalizować znaczy przywracać życiu. Rewitalizacja jest zmianą, programowanie (planowanie) rewitalizacji zapowiada i formuje tę zmianę. Urbanistyka polega na sztuce budowania, ale i na sztuce burzenia. Miasto, tak samo jak inne żywe organizmy, podlega cyklom przemian, stałego odnawiania i degradacji, a nawet destrukcji

(van den Berg 1982, Korcelli 2000, Węclawowicz 2003). Coś musi zniknąć, by powstało coś nowego. Zmienność jest cechą miejskiej przestrzeni, fizycznej i metafizycznej.

Uchwycenie i opis procesu zmiany miasta nastąpić może poprzez obserwację jego struktury społeczno-przestrzennej. Badania i studia geograficzne oraz socjologiczne nad społeczno-przestrzennymi strukturami miejskimi, o charakterze teoretyczno-uogólniającym i w nurcie ekologii społecznej, a następnie czynnikowej (Węclawowicz 1988, 2003), jak też i inne opracowania opisujące przemiany społeczno-przestrzenne miasta, np. Gdańska (Załęcki 2003), Gdyni (Szymtowska 2008), Katowic (Węclawowicz 1989), Krakowa (Zborowski 2005), Łodzi (Piotrowski 1966, Kaczmarek 1996), Torunia (Jaroszevska-Brudnicka 2004), Warszawy (Węclawowicz 1975, *Spoleczna mapa Warszawy* 2004), składają się na pewien obraz procesu zmiany polskich miast.

Zmiany przestrzenne miasta jako zjawisko badał J. Słodczyk (2001), a M. Malikowski i S. Solieki (*Przemiany przestrzenne w dużych miastach...* 2007) badali i analizowali przemiany przestrzenne w dużych miastach Polski, zestawiając je z analizą przekształceń w wybranych dużych miastach Europy Środkowo-Wschodniej. Zmiana miasta wskutek zmiany systemu wartości, zmian światopoglądowych i ideologicznych, zatem wpisująca się w kategorie badań nad kulturą miasta, była jak dotąd w Polsce przedmiotem niewielu prac, a w pracach nad geografją kultury właściwie nie występuje (Łoboda 2004).

Rewitalizacja w odniesieniu do miasta i jego struktury społeczno-przestrzennej jest pojęciem relatywnie nowym i różnorodnie definiowanym (Gałązka, Jadach-Sepioło 2008, Lista... 2012). Posługiwać się będę następującą definicją: rewitalizacja to skoordynowany proces, prowadzony wspólnie przez władzę samorządową, społeczność lokalną i innych uczestników, będący elementem polityki rozwoju i mający na celu przeciwdziałanie degradacji przestrzeni zurbanizowanej i zjawiskom kryzysowym, pobudzanie rozwoju i zmian jakościowych poprzez wzrost aktywności społecznej i gospodarczej, poprawę środowiska zamieszkania oraz ochronę dziedzictwa narodowego przy zachowaniu zasad zrównoważonego rozwoju¹. Definicja ta, choć złożona, a nawet rozwlekła, uwypukla niedoceniany lub raczej niedostrzegany aspekt zmiany – czas na przeciwdziałanie degradacji (kryzysowi), zmianę wyprzedzającą (kryzys), co wyróżnia ją spośród innych definicji tego pojęcia, licznie obecnych w literaturze tematu (Gałązka, Jadach-Sepioło 2008).

Miejsce rewitalizacji w procesie zmiany polskich miast jak dotąd nie było przedmiotem badań, choć analizowano funkcję rewitalizacji w rozwoju miasta

¹ Definicja zbudowana i stosowana w projekcie badawczym zamawianym „Rewitalizacja miast polskich jako sposób zachowania dziedzictwa materialnego i duchowego oraz czynnik zrównoważonego rozwoju” realizowanego w latach 2007–2010 (PBZ-MNiSW-4/3/2006), w którym autorka brała udział jako ekspert.

(Mliczyńska-Hajda 1996), potencjał rewitalizacji w budowaniu policentryczności miast (Zuziak 2007) i znaczenie rewitalizacji w rozwoju regionalnym (Mliczyńska-Hajda 2009).

Zmiany w mieście, związane z programowaną rewitalizacją a wykraczające poza jej docelowy obszar, ujawnione w polskiej literaturze tematu są różnorodne. Składają się na nie:

- akceptacja dla procesu zmian, aktywizacja społeczności do uczestnictwa w planowaniu zagospodarowania przestrzennego (Górecki, Zębik 2009);
- efekt przesunięcia, kiedy kryzys nie zanika (wskutek działań rewitalizujących), a jedynie przesuwa się na inny obszar miasta (Gorczyca 2009);
- ewolucja relacji pomiędzy mieszkańcami i miastem (Mliczyńska-Hajda 2008, Górecki, Zębik 2009);
- gentryfikacja lub pogłębienie stratyfikacji społecznej (Jadach-Sepiolo 2009, Górecki, Zębik 2009, Grzeszczak 2010);
- odtworzenie (albo realizacja strategii) policentryczności miasta (Zuziak 2007);
- osiągnięcie pełniejszej integracji funkcjonalno-przestrzennej miasta (Łangowski, Podbrez 2008);
- konsolidacja formalna (wizualna) i utrwalenie różnorodności funkcjonalnej (centrum) miasta (Mliczyńska-Hajda 2008);
- wypracowanie kompleksowych form organizacji renowacji zabudowy mieszkaniowej w mieście, aktywizacja społeczności do finansowego uczestnictwa w działaniach renowacyjnych (Kulpa-Jarocka, Mliczyńska-Hajda 2010);
- zmiany w semantyce miasta, zmiana kontekstów i znaczeń (Lubecka 2010);
- zmiana wizerunku i społecznej percepcji (części) miasta (Górecki, Zębik 2009, Łangowski, Podbrez 2007).

Została podjęta próba kompleksowego zbadania rezultatów i oddziaływania programowanej rewitalizacji na konkretne miasto, a wnioski z badania przeprowadzonego w Dzierżoniowie w 2008 r. przy zastosowaniu specjalnie opracowanej metody badawczej zostały opublikowane (Mliczyńska-Hajda 2010), sugerując tym samym kierunek ewentualnych dalszych badań i rozwijania metodyki. Analizy porównawcze, tak potrzebne w badaniach nad rewitalizacją i jej rezultatami (zmiany), prawdopodobnie natrafiają na częsty w badaniach nad systemem osadniczym problem porównywalności danych statystycznych oraz przestrzennych jednostek odniesienia (Korcelli 2000).

Ujęcie procesu zmiany miasta w cykl rozwojowy według van der Berga (1982) – urbanizacja, suburbanizacja, deurbanizacja i reurbanizacja – a następnie prześledzenie desygnatów definicji rewitalizacji prowadzi do wniosku, że choć w literaturze rewitalizacja związana jest z ostatnią fazą tego cyklu: reurbanizacją (Noworól 2010, s. 30) – jako jedno z narzędzi wtórnej urbanizacji – to profilaktyczny aspekt przyjętej definicji – sytuuje rewitalizację jako metodę prze-

ciwdziałania suburbanizacji, przez co – choć zapewne w niewielkim stopniu – użyteczną także wobec procesu dezurbanizacji.

Skala i głębokość zjawisk kryzysowych w polskich miastach nie zostały kompleksowo zbadane. Szacuje się, że odsetek terenów zdegradowanych w ogóle terenów zainwestowanych i zurbanizowanych w miastach wynosi około 21,2%. Na tych obszarach mieszka około 2,4 mln osób. 64,2% terenów zdegradowanych (13,6% ogółu terenów miast) to stare dzielnice śródmiejskie i blokowiska. 35,8% terenów zdegradowanych to tzw. miejskie odłogi, niezamieszkałe, ale zainwestowane tereny powojkowe, pokolejowe i przemysłowe (Jarczewski 2009, s. 291). Dane te, choć szacunkowe, pozwalają ocenić skalę problemów i potencjałów, które rewitalizacja może wyzwolić, zmieniając polskie miasta.

Miasto, odkąd istnieje, zmienia się i jest zmieniane. Zmiana, a raczej zmienność jest cechą miasta i człowieka również. To jednak wcale nie zmniejsza jego obaw przed zmianami swego miejskiego środowiska życia. Relację człowiek–miasto w procesie permanentnej zmiany plastycznie uchwycił socjolog miasta R. Park (1967), według którego miasto jest najbardziej udaną próbą człowieka przekształcenia świata, w którym żyje, podług pragnień jego serca. Ale jeżeli miasto to świat stworzony przez człowieka, to jest to świat, w którym człowiek odąd skazany jest żyć. Tak, pośrednio, i bez świadomości natury tego zadania, tworząc miasto, człowiek przetwarza siebie².

Z takiej perspektywy widać, że rewitalizacja jest szczególnym narzędziem zmiany miasta: uczestnictwo (partycypacja społeczna) w jej planowaniu i realizacji, wpisane w metodę – czynią z niej w oczach społeczeństwa, z założenia, „wehikuł przyjaznej zmiany” – pożądaną i demokratyczną, dziejącą się w akceptowanym tempie i miejscu, co doskonale odpowiada zaleceniom miejskiego marketingu, który przestrzega przed rewolucyjnymi zmianami w obrazie miasta (Szromnik 2007, s. 137). Nowa kultura zmiany – uspołecznienie i demokratyzacja planowania zmian miasta, po doświadczeniach miejskich rewolt i buntów z połowy ubiegłego wieku, miała wpływ na kształtowanie neoliberalnego paradygmatu rozwoju miast, dla którego istotne znaczenie miały wnioski i rekomendacje zawarte w publikacji OECD z 1983 r. *Managing urban change*. Jak pisze B.L. Long (2000), raport ten zmienił podejście organizacji do miast, bowiem obejmował przegląd strategii zdolnych ogarnąć upadek i wzrost miast (s. 68), a jednocześnie formułował rekomendacje dla państw członkowskich. Wśród zaleceń znalazły się sugestie otwarcia (uspołeczniania) systemu planowania i wprowadzania zmian w miastach. Raport miał wpływ na ustalenia wewnątrz Unii Europejskiej, w tym na kształt i cele inicjatywy URBAN uruchomionej w 1994 r.,

² Przekład autorki („man’s most successful attempt to remake the world he lives in more after his heart’s desire. But, if the city is the world which man created, it is the world in which he is henceforth condemned to live. Thus, indirectly, and without any clear sense of the nature of his task, in making the city man has remade himself”).

której rezultaty ukształtowały cele i formy rewitalizacji miast – jako instrumentu polityki regionalnej UE.

Rewitalizacja a planowanie partycypacyjne

Rola partycypacji społecznej (uczestnictwa interesariuszy) w rewitalizacji wynika z obranej definicji procesu rewitalizacji. Również wtedy, gdy rewitalizację traktować jedynie funkcjonalnie, jako metodę ingerencji (wywołania zmiany) inicjującej proces zmian struktury społeczno-przestrzennej zdegradowanej części miasta, jest to przecież w założeniach ingerencja wspólnie planowana i prowadzona (przez władzę samorządową, społeczność lokalną i innych zainteresowanych zmianą partnerów – interesariuszy rewitalizacji). Również szersza perspektywa analizy rewitalizacji jako strategii zmiany, koncepcyjnie osadzonej w teoriach kapitału społecznego i terytorialnego, skłania do wyboru partycypacyjnego paradygmatu jej planowania według współczesnych, rozwiniętych metodycznie³ reguł wyłożonych w podstawowej pracy J. Friedmanna (1987). Partycypacja społeczna jest wprowadzana wskutek postulatów ideologicznych lub wymagań metodycznych, upowszechnia się i przybiera konkretne formy, oferujące różne poziomy uczestnictwa, które obrazowo odzwierciedla klasyczna, ośmiostopniowa drabina S. Arnsteina (1969). Wobec tego można postawić pytanie o poziom osiąganego uczestnictwa w planowaniu.

Analizując znaczenie partycypacji społecznej w rewitalizacji, K. Skalski (1996) zwrócił uwagę na obecność na terenach rewitalizowanych dwóch grup ludności: aktywnych uczestników i „milczącej większości”, a to wymaga tworzenia mechanizmów motywujących do uczestnictwa, najlepiej aktywnego, bowiem powodzenie rewitalizacji zależy od uzyskania wiarygodności u inwestorów lokalnych. Opisy praktyki procesów rewitalizacji, zainicjowanych w Polsce w latach 90. XX w., pokazują dążenie do partycypacji społecznej w różnych przejawach i formach jako konstytutywną cechę programowanej (ówcześnie) rewitalizacji (Mliczyńska-Hajda 2008, Kipta 2008). Rozpowszechnia się jednak błędny pogląd, że partycypacja społeczna w rewitalizacji pojawia się w Polsce dopiero od roku 2004, jako element procedury przygotowania Lokalnych Programów Rewitalizacji (LPR), powstających w odpowiedzi na możliwości uzyskania dotacji z funduszy Unii Europejskiej i zgodnie z unijnymi standardami (Hałat 2010).

³ Teoria, metodologia i techniki partycypacyjnego planowania były przedmiotem szczególnego zainteresowania w latach 90. XX w. Podsumowanie w postaci przeglądu podstaw teoretycznych i kompendium metodycznego (wykraczające poza rezultaty badań prowadzonych w ośrodkach anglojęzycznych) znaleźć można w dwutomowej pracy Fisher F. 2001.

Według Z. Ziobrowskiego słabą stroną działań rewitalizacyjnych w polskich miastach jest mały udział społeczności lokalnych, co tłumaczy on brakiem zaufania do władzy, wskutek czego – jak pisze – dopiero po uzyskaniu odczuwalnych efektów rewitalizacji pojawia się zainteresowanie mieszkańców, a zaangażowanie właścicieli nieruchomości zawsze jest słabe. Stwierdzając dalej, że dla sukcesu rewitalizacji istotne znaczenie ma jej społeczny wymiar, wskazuje ją jako warunek powodzenia procesu rewitalizacji (Ziobrowski 2010, s. 269). Społeczny wymiar albo społeczny aspekt rewitalizacji rozumiany jest w pierwszej kolejności jako badanie i studia nad społeczno-przestrzennymi strukturami miejskimi, w drugiej kolejności – jako ogólne kryterium delimitacji (rewitalizacji) i interwencji, którego parametryzacja obejmuje wskaźniki opisujące takie zjawiska jak np. ubóstwo, marginalizacja społeczna, depopulacja czy przestępczość (Zborowski 2010).

Oba te ujęcia społecznego wymiaru rewitalizacji pozostawiają poza przedmiotem swego zainteresowania społeczną aktywność, uczestnictwo zarówno w planowaniu, jak i prowadzeniu zmian. Partycypacja społeczna, uaktywnienie i włączenie w proces zmian zdają się być celem, a następnie rezultatem rewitalizacji, szczególnie nurtu nazywanego rewitalizacją społeczną (*Rewitalizacja społeczna...* 2011).

Partycypację w rewitalizacji niektórzy autorzy ukazują jako aspekt organizacyjny, element procedur tworzenia polityk, polegający przede wszystkim, o ile nie wyłącznie, na informowaniu i konsultowaniu (Jadach-Sepiolo 2010, Wańkowicz 2011), aktywne uczestnictwo partnerów (interesariuszy) rewitalizacji – zarówno w przygotowaniu programu rewitalizacji, jak i w jego wdrażaniu – przedstawiając jako nową, pożądaną perspektywę, uwarunkowaną zastosowaniem nowego modelu (Noworól 2005). Tymczasem włączanie mieszkańców (interesariuszy) w planowanie zmian, które powinna przynieść rewitalizacja, od początku budowania programu rewitalizacji, aktywizowanie do uczestnictwa w planowaniu i wdrażaniu działań rewitalizacyjnych, w tym do uczestnictwa w finansowaniu, jest w Polsce elementem praktyki działań rewitalizacyjnych co najmniej od ostatniej dekady ubiegłego wieku (Czyżewska 1998). Znaczący wpływ na ugruntowanie konstruktywnego podejścia do partycypacji społecznej jako kluczowego elementu procesu planistycznego na rzecz rewitalizacji i rozwoju miasta (Lorens 2010, s. 87) miały książki I. Sagan (2000) i K. Pawłowskiej (2008). Kompleksowe podstawy metodyczne dla partycypacyjnego planowania i wdrażania zmian prowadzących do rewitalizacji w miastach prezentują: *Podręcznik rewitalizacji...* (2003) oraz publikacja P. Lorensa (2010).

Przekrojowe badania nad instrumentarium dla partycypacji społecznej w rewitalizacji przeprowadził P. Hałat. Koncentrując się na uchwyceniu różnorodności zastosowanych instrumentów, wybrał do analizy komplet wytycznych urzędów marszałkowskich (dla programów rewitalizacji 2007–2013) oraz zbiór 190 LPR z okresu 2004–2009. Badanie i analizę ukierunkował przyjęty podział

instrumentów według trzech poziomów uczestnictwa (partycypacji): informowanie, konsultowanie i aktywny udział interesariuszy. Wnioski z badania, które objęło 20% ogólnej liczby miast, autor uważa za podstawę do identyfikacji mocnych i słabych stron podejmowanych przez miasta działań, które służą partycypacji społecznej w rewitalizacji polskich miast (Hałat 2010, s. 144). Opierając się na tych wnioskach oraz na zarysowanym wcześniej ogólnym obrazie praktyki i teorii, autor postawił tezę o wyraźnej rozbieżności pomiędzy dostępnym zasobem dobrych praktyk w partycypacji wraz z jej ugruntowaną teorią (modelami) a stosowaną praktyką partycypacyjnego programowania i wdrażania rewitalizacji (przynajmniej w okresie objętym badaniem). Uzasadnieniem dla takiej oceny jest inny wniosek z omówionych badań, a mianowicie taki, że powszechne uczestnictwo interesariuszy w realizacji działań rewitalizacyjnych (poprzez projekty) nie jest poprzedzone stymulowaniem interesariuszy do aktywnego uczestnictwa w planowaniu zmian (programowaniu rewitalizacji), czego przyczyną autor upatruje w tym, że miasta skupiają się głównie na komunikacji społecznej lub marketingu rewitalizacji, a partycypację (w jej programowaniu) sprowadzają do minimum, zbierając jedynie opinie w trybie konsultacji społecznych (Hałat 2010, s. 145).

Uogólniając, można stwierdzić, sięgając do terminologii stosowanej przez Lorensa (2010), że w miastach rozpowszechniona jest „partycypacja akceptująca”, natomiast „partycypacja wyprzedzająca”⁴ w planowaniu rewitalizacji nie jest rozpowszechniona na tyle, by uznać ją za element ugruntowanej praktyki. Odnosząc się do 8 poziomów uczestnictwa, które przedstawia drabina Arnsteina, można założyć, że osiągnęty jest środek tej drabiny – poziom 3: informowanie i poziom 4: konsultacje. Na tym tle, zważywszy przyjętą definicję rewitalizacji, interesujące mogą być wnioski z obserwacji dwóch przykładów zastosowania „partycypacji wyprzedzającej” do zaplanowania zmiany zagospodarowania przestrzennego w części dwóch dużych miast objętych wdrażanymi programami rewitalizacji.

W obu przypadkach zasadniczy proces programowania rewitalizacji został zakończony, a zmiana w zagospodarowaniu przestrzennym ma doprowadzić do realizacji celów wytyczonych w programie rewitalizacji. Syntetycznie rzecz ujmując, celem jest reintegracja struktury społeczno-przestrzennej. Instrumentem realizacji ma być miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, a następnie realizacja przedsięwzięć budowlanych, zmieniających zasadniczo obecny sposób zagospodarowania przestrzennego, co jest warunkiem pełnego

⁴ Lorens 2010, s. 88 określa w ten sposób rodzaj partycypacji (i metodę planowania), w której dialog ze społecznością (interesariuszami) podejmowany jest, zanim wypracowane zostaną jakiekolwiek rozwiązania, a koncepcja planu czy programu rodzi się w oparciu o wypracowane w debacie założenia, w interakcji inicjatora procesu planowania i społeczności (interesariuszy), organizowanej np. w formie warsztatów.

powodzenia zaprogramowanej rewitalizacji. W obu miastach inicjatorem procesu programowania rewitalizacji był samorząd, a inicjatorem zastosowania „partycypacji wyprzedzającej” dla zaplanowania zmiany zagospodarowania przestrzennego była jednostka odpowiedzialna za realizację programu rewitalizacji, działania planistyczne zorganizowane zostały przy wsparciu organizacji pozarządowych, instytucji kultury i wolontariuszy. W obu miastach zdecydowano o organizacji konkursów urbanistyczno-architektonicznych, po tym jak powstały społeczne koncepcje zagospodarowania (które po opracowaniu przez profesjonalistów trafiły do miejskich pracowni urbanistycznych jako podstawa do sporządzenia projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego).

Pierwszy przykład to Podzamcze w Lublinie. Proces rewitalizacji w Lublinie przebiega w różnych częściach miasta od połowy lat 90., kiedy miasto (korzystając z zagranicznej pomocy) kreatywnie i skutecznie wdrożyło w pełni uspołecznione działania rewitalizacyjne w 2 dzielnicach – Bronowice i Koźminek (Kipta 2008). Obecną fazę programowanej rewitalizacji zaznacza przyjęcie kolejnej edycji programu (Program Rewitalizacji... 2009).

Społeczna koncepcja zagospodarowania (nazywana wnioskiem do planu) powstała w ciągu trzech miesięcy (2010), w wyniku zastosowania partycypacyjnych działań projektowych (na kształt warsztatów), dostępnych dla każdego i prowadzonych z wykorzystaniem makiety. Proces partycypacyjnego planowania został opisany i udokumentowany (Materiały... 2010). Powstały 52 prace – różnorodne ujęcia i rozwiązania przestrzenne, które zsyntetyzowane, po kolejnej turze konsyliów tematycznych (również przy makiecie), złożyły się na finalne opracowanie pn. Społeczny wniosek do miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Podzamcza (2010), które trafiło do Miejskiej Pracowni Urbanistycznej⁵.

W proces partycypacyjnego planowania włączyło się w sumie ponad 400 osób, z czego 250 podpisało społeczny wniosek do planu. Otwarty konkurs urbanistyczno-architektoniczny na opracowanie projektu koncepcyjnego Projekt rewitalizacji obszaru Podzamcza w Lublinie miasto ogłosiło w sierpniu 2011 r., a wyniki konkursu upubliczniono w styczniu 2012 r. Jak wynika z bliższej analizy tego przykładu, społeczny wniosek został dołączony do warunków (regulaminu) konkursu, a spośród 45 uczestników konkursu, których zapytano o to w ankiecie – 5 zadeklarowało skorzystanie z tego społecznego opracowania. Praca nagrodzona I miejscem w konkursie stała się podstawą do opracowania przez miejską pracownię urbanistyczną dwóch wariantów projektu planu miejscowego, które upubliczniono i poddano konsultacjom społecznym (w kwietniu 2013 r.), co zaowocowało około dwudziestoma opiniami, zawierającymi również konkretne wnioski. Prace nad projektem planu miejscowego trwają.

⁵ Jest to komórka organizacyjna Wydziału Planowania Urzędu Miasta Lublina.

Drugi przykład to Śródka w Poznaniu. Programowany proces rewitalizacji rozpoczęto w Poznaniu w 2005 r., a działania rewitalizacyjne na Śródce stanowiły pilotaż programu (Łangowski, Podbrez 2007). Obecnie programowana rewitalizacja ujęta jest w trzecią edycję Miejskiego Programu Rewitalizacji dla m. Poznania (2012). Społeczna koncepcja zagospodarowania Śródki (SKZS) powstała w ciągu roku (2007) w wyniku debat oraz zastosowania partycypacyjnych działań projektowych (warsztaty) dostępnych dla każdego, a następnie gruntownie opisanych i udokumentowanych (Materiały... 2007). SKZS była podstawą dla opracowania wniosku do miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (2007), który trafił do Miejskiej Pracowni Urbanistycznej (MPU). W proces partycypacyjnego planowania dla Śródki włączyło się około 250 osób. Prace nad projektem miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego rozpoczęły się w czerwcu 2007 r. W kolejnym roku odbyły się dwa spotkania MPU z mieszkańcami osiedla, a miasto ogłosiło konkurs (2008) na rozwiązanie urbanistyczne dla południowej części Śródki. Konkurs rozstrzygnięto w styczniu 2009 r. Prace nad projektem planu trwają.

Wnioski

Uwzględniając opisane przykłady, ścieżkę partycypacyjnego formowania zmiany zagospodarowania, podyktowaną uwarunkowaniami metodycznymi programowanej rewitalizacji, które zakładają aktywne uczestnictwo mieszkańców (interesariuszy rewitalizacji) w planowaniu i wdrażaniu zmiany, można złożyć z trzech etapów:

1. Diagnostyka, ukierunkowanie zmian w zagospodarowaniu, przygotowanie do planowania (np. badania socjologiczne, analizy ekonomiczne, studia, spotkania z mieszkańcami (interesariuszami), debaty i dyskusje).

2. Tworzenie społecznej koncepcji zagospodarowania (która powstaje poprzez współpracę interesariuszy z przedstawicielami samorządu miasta na warsztatach, po czym następuje opracowanie rezultatów i nadanie im formy zrozumiałej dla profesjonalistów).

3. Realizacja społecznej koncepcji:

- 3.1. Uzupełnienie (treści i kształtu) do postaci koniecznej z uwagi na sformalizowane kryteria procesu zmiany w przestrzeni – np. do zakresu merytorycznego projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub projektu budowlanego (ewentualnie wielobranżowej koncepcji urbanistyczno-architektonicznej).

- 3.2. Wdrożenie (np. uchwalenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, ogłoszenie przetargu na roboty budowlane itp.).

Planowanie partycypacyjne, prowadzone w formule warsztatów ma opinię czasochłonnej i długotrwałej, a przy tym złożonej organizacyjnie. Zesta-

wienie terminarza działań opisanych w obu przykładach pozwala stwierdzić, że planowanie uspołecznione nie trwa dużo dłużej niż uzyskanie rezultatu konkursu, a wobec zawłości procedur sporządzania projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego zaobserwowane i opisane elementy organizacji planowania partycypacyjnego (konsylia, debaty, konsultacje przy makiecie) nie wychodzą poza formy znane, możliwe do zastosowania w każdych warunkach.

Absorpcja koncepcji tworzonych społecznie, w drodze publicznego i tzw. niefachowego dyskursu, zaakceptowanie społecznego planu zagospodarowania profilowanego celami rewitalizacji jako wiążącej wytycznej miejscowego planu, w obu przypadkach wydają się napotykać na trudności, które już uchwycił i opisał K. Skalski (2010), nawiązując przy tym do uzewnętrzniionych w czasie III Kongresu Urbanistyki Polskiej (2012) kontrowersji co do istoty relacji pomiędzy planowaniem przestrzennym a programowaniem na obszarach rewitalizacji. Rozwijając ten wątek, trzeba zwrócić uwagę, że planowanie przestrzenne w miastach i programowanie rewitalizacji wciąż biegną oddzielnymi torami, planowanie koncentruje się wyłącznie na sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a programowanie rewitalizacji sprowadza się najczęściej do opracowania programu rewitalizacji w taki sposób, aby można było sięgnąć po środki UE (Mliczyńska-Hajda 2007). Takie podejście – według mnie przeciwnie skuteczne – wyraźnie oddzielające rewitalizację (instrument czy też metodę wprowadzania zmian w mieście) od przedmiotu formalnego planowania zagospodarowania przestrzennego, można znaleźć w opracowaniach teoretycznych (Janas, Jarczewski, Wańkiewicz 2010, Wańkiewicz 2011).

Dezintegracja planowania (zmian) w miastach jest faktem, a rewitalizacja – metoda zmieniania miasta, interwencji w zdegradowanych dzielnicach miast – lokuje się z trudem w arsenale metodycznym planowania zagospodarowania przestrzennego. Trafia przez to najczęściej do kategorii „instrument naprawczy”, reaktywny. A za sprawą koniecznego uspołecznienia – instrument „trudny w użyciu”. W sytuacji gdy większość obecnych programów rewitalizacji dotyczy szeroko rozumianych śródmieść (*Rozwój polskich miast 2010*, s. 77) ogranicza to potencjalny wpływ programowanej rewitalizacji na proces zmiany polskich miast.

Obserwowana praktyka porządkuje relacje podług hierarchii celów: od zagadnień złożonych, planowanych w programie rewitalizacji (trwałe przekształcenie struktury społeczno-przestrzennej zdegradowanej części miasta) do szczegółowych, jak np. ustalenie sposobu i zasad zagospodarowania przestrzennego nieruchomości (w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego). Tym samym opisane przykłady skłaniają do podważenia niektóre z tez Wańkowicza (2007 i 2011), dotyczących miejsca i funkcji programu rewitalizacji.

Poziom uspołecznienia procesu planowania można ocenić jako średni. Uczestnictwo osiągnęło poziom zaawansowanej metodycznie partycypacji deliberytywnej, tj. środek drabiny Arnsteina. Pozostaje do przejścia ostatni z trzech etapów: realizacja. Potrzebna jest umiejętność przekładania rezultatów partycypacyjnego planowania na sformalizowaną dokumentację planistyczną czy projektową: otwarcie na współdecydowanie o zmianie, bez marnowania przy tym z trudem wzbudzonej społecznej aktywności, zainteresowania miastem i jego zmienianiem.

Dezintegracja planowania zmian w mieście – obserwowana, uwidocznioma na przykładach i utrwalana niektórymi opisującymi model rewitalizacji opracowaniami teoretycznymi – jest jednak w mojej ocenie przede wszystkim skutkiem dysfunkcyjnych rozwiązań prawnych, o których szeroko pisze Jędraszko (2005). Paradoksem zaś jest to, że obowiązujące prawo ani nie definiuje relacji pomiędzy planowaniem zagospodarowania przestrzennego a programowaniem rewitalizacji, ani nie wyklucza otwartości na mozolnie wypracowany społeczny konsensus. Trzeba przy tym zaznaczyć, że proces rewitalizacji w strukturach społeczno-przestrzennych otwartych na inwestycje w nieruchomościach wymaga nowych i trwałych zasad zagospodarowania przestrzennego, których społeczna użyteczność zależy od tego, czy zostaną skrojone na miarę i potrzeby procesu rewitalizacji oraz w odpowiednim dla niego czasie – wtedy wzmocnią i ustabilizują proces korzystnej zmiany, ograniczając zjawiska niepożądane (np. spekulację nieruchomościami, przejmowanie renty rewitalizacyjnej, gentryfikację).

Systematyczna, trwająca od wielu lat budowa partycypacyjnej metodyki planowania procesów rewitalizacji spleta się z rosnącą aktywnością społeczności miast (na co wskazuje np. utworzenie w 2010 r. Kongresu Ruchów Miejskich), dążących do demokratyzacji procesu planowania zmian w miastach. Europejski system wartości – demokratyczny (uspołeczniony) proces planistyczny, ekologiczne i społecznie sprawiedliwe zagospodarowanie gruntów – oraz zintegrowane plany rozwoju to punkt wyjścia dla polityki rozwoju miasta, integrującej na płaszczyźnie merytorycznej (planowanie zmian społeczno-gospodarczych i przestrzennych) oraz metodycznej (planowanie partycypacyjne i sformalizowane) (Billert 2006).

Partycypacja w planowaniu rewitalizacji i koniecznych w związku z tym zmian w zagospodarowaniu przestrzennym, jeśli nie zostanie zaakceptowana jako standard, to zostanie z czasem wymuszona, jako że zmiana rewitalizująca to proces uruchamiający czynniki endogeniczne i powinna z założenia być finansowana w jak największym stopniu ze środków prywatnych, ze środków publicznych jedynie wspierana (Jadach-Sepiolo 2010, s. 20), co wobec kurczących się możliwości sektora publicznego oznacza zasadniczą zmianę układu sił, potencjału decydowania o zmianie. A jedna z 6 wytycznych z raportu F. Barki, tak silnie akcentującego potrzebę rzeczywistego indukowania endoge-

nicznych czynników rozwojowych na obszarach otrzymujących wsparcie, to wytworzenie przejrzystych reguł planowania i zagospodarowania przestrzennego stwarzających podstawy do zrównoważonego rozwoju miast (Barca 2009).

Podsumuję, sięgając do tekstu, który wraz z cytowaną wcześniej paraboliczną wypowiedzią R. Parka spina klamrą te rozważania nad społecznym uczestnictwem w planowaniu rewitalizacji i innych zmian miasta: „Prawo do miasta jest czymś więcej niż indywidualnym prawem dostępu do zasobów miasta. Jest to prawo do zmiany: by zmieniać siebie, zmieniając miasto. Odkąd taka transformacja niechybnie zależy od zdolności wspólnoty do kształtowania procesów urbanizacji, jest to prawo publiczne, a nie osobiste. Swoboda tworzenia i przetwarzania naszych miast i nas samych to, założę się, jedno z najcenniejszych, i to najbardziej zaniedbane, z naszych praw człowieka”⁶ (Harvey 2003).

Bibliografia

- Arnstein S., 1969, *A Ladder of citizen participation*, „American Institute of Planners Journal” 7, s. 216.
- Barca F., 2009, *An agenda for a reformed cohesion policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations*, DG Regio, Brussels.
- Berg L. van der, 1982, *Urban Europe: a study of growth and decline*, Pergamon Press, Oxford.
- Billert A., 2006, Problemy rewitalizacji w Polsce na tle doświadczeń niemieckich. Referat wygłoszony na Międzynarodowej Konferencji w Lubaniu Śląskim – Rewitalizacji Miast, maszynopis.
- Czyżewska A., 1998, *Rewitalizacja Zabytkowego Centrum Sopotu*, „Świat Nieruchomości” nr 23.
- Czyżewska A., 2008, *Modele rewitalizacji i ich zastosowanie*, „Urbanista” nr 8.
- Fisher F., 2001, *Building bridges*, United Nation Centre of Human Settlements.
- Friedmann J., 1987, *Planning in the public domain: from knowledge to action*, Princeton University Press, Princeton.
- Gałązka A., Jadach-Sepiolo A., 2008, Przegląd definicji i uporządkowanie pojęć stosowanych w literaturze i praktyce dla określenia różnych elementów i aspektów procesów rewitalizacji. Materiały Projektu Badawczego „Rewitalizacja miast polskich jako sposób zachowania dziedzictwa materialnego i duchowego oraz czynnik zrównoważonego rozwoju”, Kraków, maszynopis.
- Gorczyca K., 2009, *Rewitalizacja według typów rozwijanych funkcji*, [w:] *Rewitalizacja miast w Wielkiej Brytanii*, red. R. Guzik, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- Górecki J., Zębik G., 2009, *Ocena zjawisk psychospołecznych i demograficznych towarzyszących dotychczas realizowanym wybranym projektom rewitalizacji w Będzinie, Poznaniu i Warszawie*, [w:] *Demograficzne i społeczne uwarunkowania rewitalizacji miast w Polsce*, red. A. Zborowski, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- Grzeszczak J., 2010, *Gentryfikacja osadnictwa. Charakterystyka, rozwój koncepcji badawczej i przegląd wyjaśnień*, IGIPZ PAN, Warszawa.
- Hałat P., 2010, *Instrumenty partycypacji społecznej w lokalnych programach rewitalizacji miast w Polsce*, [w:] *O budowie metod rewitalizacji w Polsce – aspekty wybrane*, red. K. Skalski, ISP UJ, Kraków, s. 127–156.

⁶ Przekład autorki („The right to the city is far more than the individual liberty to access urban resources: it is a right to change ourselves by changing the city. It is, moreover, a common rather than an individual right since this transformation inevitably depends upon the exercise of a collective power to reshape the processes of urbanization. The freedom to make and remake our cities and ourselves is, I want to argue, one of the most precious yet most neglected of our human rights”).

- Harvey D., 2003, *The right to the city*, „New Left Review” No 53, <http://newleftreview.org/II/53/david-harvey-the-right-to-the-city> (10.05.2013).
- Jadach-Sepioło A., 2009, Model rewitalizacji miast polskich na tle doświadczeń niemieckich. Praca doktorska niepublikowana, Kolegium Nauk o Przedsiębiorstwie, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.
- Jadach-Sepioło A., 2010, *Rewitalizacja miast w dokumentach strategicznych w Polsce. Odniesienie do projektu Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2010–2020: Regiony, miasta, obszary wiejskie*, [w:] *O budowie metod rewitalizacji w Polsce – aspekty wybrane*, red. K. Skalski, Monografie Instytutu Spraw Publicznych, ISP UJ, Kraków, s. 11–28.
- Janas K., Jarczewski W., Wańkowicz W., 2010, *Model rewitalizacji miast*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- Jarczewski W., 2009, *Podsumowanie*, [w:] *Przestrzenne aspekty rewitalizacji – śródmieścia, blokowiska, tereny poprzemysłowe, pokolejowe i powojkowe*, red. W. Jarczewski, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- Jaroszewska-Brudnicka R., 2004, *Zróznicowanie przestrzeni społecznej Torunia*, Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Jędraszko A., 2005, *Zagospodarowanie przestrzenne w Polsce – drogi i bezdroża planowania ustawowego*, Unia Metropolii Polskich, Warszawa.
- Kaczmarek S., 1996, *Struktura przestrzenna warunków zamieszkania w Łodzi*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Kipta E., 2008, Rewitalizacja w Lublinie w latach 1990–2008. Materiały Projektu Badawczego „Rewitalizacja miast polskich jako sposób zachowania dziedzictwa materialnego i duchowego oraz czynnik zrównoważonego rozwoju”, Kraków, maszynopis.
- Korcelli P., 1997, *Sterowanie przekształceniami strukturalnymi aglomeracji miejskich*, [w:] *Podstawy naukowo-badawcze polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*, RCSS, Warszawa, s. 77–89.
- Korcelli P., 2000, *Europejski system miast*, „Przegląd Geograficzny” 72(4), s. 355–372.
- Kulpa-Jarocka G., Mliczyńska-Hajda D., 2010, *Renowacja i rewitalizacja w Szczecinie. Podsumowanie działań 1990–2008*, [w:] *Przykłady rewitalizacji miast*, red. A. Muzioł-Węclawowicz, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- Lista stosowanych definicji rewitalizacji 2012, www.miasto.me (10.05.2013).
- Long, Bill L., 2000, *International environmental issues and the OECD 1950–2000: an historical perspective*, OECD, Paris, s. 68–69.
- Lorens P., 2007, *Znaczenie procesów rewitalizacyjnych we współczesnym rozwoju polskich miast*, [w:] *Rewitalizacja miast w Polsce. Pierwsze doświadczenia*, red. P. Lorens, Urbanista, Warszawa.
- Lorens P., 2010, *Rewitalizacja miast. Planowanie i realizacja*, Politechnika Gdańska, Gdańsk.
- Lubecka A., 2010, *Rewitalizacja/gentryfikacja jako element zmieniający semantykę miasta*, [w:] *O budowie metod rewitalizacji w Polsce – aspekty wybrane*, red. K. Skalski, Wydawnictwo ISP UJ, Kraków, s. 157–172.
- Łangowski L., Podbrez L., 2007, *Charakterystyczne elementy procesu rewitalizacji w Poznaniu*, [w:] *Rewitalizacja miast w Polsce. Pierwsze doświadczenia*, red. P. Lorens, Urbanista, Warszawa, s. 230–236.
- Łoboda J., 2004, *Stan i perspektywy polskiej geografii*, „Przegląd Geograficzny” 76(4), s. 389–415.
- Materiały dokumentujące konkurs na zagospodarowanie Śródkki, 2009, <http://www.poznan.pl/mim/s8a/konkurs-na-zagospodarowanie-srodkki,p1025,5634,13789.html> (10.05.2013).
- Materiały dokumentujące partycypacyjne planowanie zmian na Podzamczu w Lublinie, 2010, <http://teatrnn.pl/ulublin/node/205> (17.05.2013).
- Miejski Program Rewitalizacji dla m. Poznania, 2012, Uchwała Nr XXX/423/VI/2012 Rady Miejskiej w Poznaniu, <http://www.poznan.pl/mim/s8a/miejski-program-rewitalizacji-trzecia-edycja,p1025,21818.html> (12.05.2013).
- Mliczyńska-Hajda D., 1996, *Działania rewitalizacyjne w polityce rozwoju przestrzennego miasta*, [w:] *Rewitalizacja historycznych dzielnic mieszkalno-przemysłowych*, red. N. Juzwa, K. Wódz, UŚ, Katowice.
- Mliczyńska-Hajda D., 2007, *Planowanie przestrzenne w miastach a programy rewitalizacji*. Referat, Konferencja III Forum Mieszkalnictwa i Rewitalizacji, Sosnowiec-Katowice.
- Mliczyńska-Hajda D., 2008, *Rewitalizacja w Dzierżoniowie*. Raport z badania. Raport w projekcie PBZ-MNiSW-4/3/2006, Forum Rewitalizacji, Kraków.

- Mliczyńska-Hajda D., 2009, *Programy rewitalizacji miast w rozwoju regionalnym Polski – mity, szanse, prognozy*, [w:] *Specyfika odnowy małych i średnich miast w Polsce*, red. J. Poczubot, Politechnika Gdańska, Forum Rewitalizacji, Kraków.
- Mliczyńska-Hajda D., 2010, *Metoda badania i oceny rezultatów rewitalizacji na przykładzie programu rewitalizacji starówki Dzierżoniuwa*, [w:] *Przykłady rewitalizacji miast*, red. A. Muzioł-Węclawowicz, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- Możliwości i ograniczenia zastosowań metod badawczych w geografii społeczno-ekonomicznej, 2002, red. H. Rogacki, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Muzioł-Węclawowicz A., 2009, *Rewitalizacja dzielnic śródmiejskich*, [w:] *Przestrzenne aspekty rewitalizacji – śródmieścia, blokowiska, tereny poprzemysłowe, pokolejowe i powojkowe*, red. W. Jarczewski, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- Noworól A., 1998, *Instrumenty zarządzania rozwojem miasta*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Kraków.
- Noworól A., 2005, *Uczestnictwo publiczne i konsultacje społeczne w Lokalnych Programach Rewitalizacji*, „Zarządzanie Publiczne” nr 1.
- Noworól A., 2010, *Rewitalizacja jako wyzwanie polityki rozwoju*, [w:] *O budowie metod rewitalizacji w Polsce – aspekty wybrane*, red. K. Skalski, Monografie Instytutu Spraw Publicznych, Wydawnictwo ISP UJ, Kraków, s. 29-46.
- Ogłoszenie o konkursie na opracowanie koncepcji podzamcza w Lublinie, 2011, <http://bip.lublin.eu/bip/um/index.php?t=200&id=152659> (16.05.2013).
- Park R., 1967, *On social control and collective behavior*, The University of Chicago Press, Chicago-London.
- Parteka T., 2007, *Rewitalizacja struktur metropolitalnych w procesie transformacji*, [w:] *Rewitalizacja miast w Polsce. Pierwsze doświadczenia*, red. P. Lorens, Urbanista, Warszawa.
- Pawłowska K., 2008, *Przeciwdziałanie konfliktom wokół ochrony i kształtowania krajobrazu. Partycypacja społeczna, debata publiczna, negocjacje*, Politechnika Krakowska, Kraków.
- Piotrowski W., 1966, *Společno-przestrzenna struktura miasta Łodzi. Studium ekologiczne*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Podręcznik rewitalizacji. Zasady, procedury i metody działania współczesnych procesów rewitalizacji*, 2003, Urząd Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast, Warszawa.
- Program Rewitalizacji dla Lublina, 2009, Uchwała Nr 752/XXXIII/2009 Rady Miasta Lublin, <http://bip.lublin.eu/bip/um/index.php?t=210&id=112150>, <http://bip.lublin.eu/bip/um/index.php?t=210&id=112089> (12.05.2013).
- Przekształcanie geografii ekonomicznej. World Development Report 2009, 2008, Reshaping Economic Geography, wyd. The World Bank, http://wdronline.worldbank.org/worldbank/a/c.html/mediaview/world_development_report_2009/chapter_overview/rule_thumb_economic_integration/WB.978-0-8213-7607-2.cha.sec5.1#WB.978-0-8213-7607-2.cha.sec5.table3 (12.05.2013).
- Przemiany przestrzenne w dużych miastach Polski i Europy Środkowo-Wschodniej*, 2007, red. M. Malikowski, S. Solecki, Nomos, Kraków.
- Rewitalizacja obszaru Podzamcza w Lublinie*, 2012, red. B. Hajda, J. Muzykowska, Urząd Miasta Lublin, Lublin.
- Rewitalizacja społeczna. Od aktywizacji do rozwoju lokalnego*, 2011, red. B. Skrzypczak, Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Katowice.
- Rozwój polskich miast*, 2010, Raport wprowadzający Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, G. Węclawowicz, M. Łotocka, A. Baucz, MRR, Warszawa.
- Sagan I., 2000, *Miasto. Scena konfliktów i współpracy*, Wydawnictwo UG, Gdańsk.
- SARP, Materiały promocyjne konkursu ideowego na zagospodarowanie placu J. Piłsudskiego we Wrocławiu oraz dorocznego Dolnośląskiego Festiwalu Architektury (DoFA) 2013.
- Skalski K., 1996, *Partycypacja społeczna w rewitalizacji starych dzielnic miejskich*, [w:] *Partycypacja obywatelska w życiu społeczności lokalnej. Stan, bariery, rekomendacje*, red. G. Praweńska-Skrzypek, Fundacja „Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji”, Kraków.

- Skalski K., 2010, *Rewitalizacja w Polsce po roku 2009 a rozwój dydaktyki dla zarządzania tym procesem*, [w:] *O budowie metod rewitalizacji w Polsce – aspekty wybrane*, red. K. Skalski, ISP UJ, Kraków, s. 29–46.
- Ślódzcyk J., 2001, *Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia*, Wydawnictwo UO, Opole.
- Spoleczna koncepcja zagospodarowania Śródkki, 2007, <http://www.poznan.pl/mim/s8a/spoleczna-koncepcja-zagospodarowania-srodkki,p,1025,5634,7942.html> (12.05.2013).
- Spoleczna mapa Warszawy*, 2004, red. J. Grzelak, T. Zarycki, Scholar, Warszawa.
- Spoleczny wniosek do miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Podzamcza, 2010, maszynopis (oprac. E. Kipta).
- Spoleczny wniosek do miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Podzamcza, 2010, <http://teatrn.pl/ulublin/sites/default/files/Spoleczny%20wniosek%20do%20planu%20Podzamcza.pdf>, <http://teatrn.pl/ulublin/sites/default/files/Spoleczny%20wniosek%20do%20planu%20Podzamcza.pdf> (17.05.2013).
- Szmytkowska M., 2008, *Przestrzeń społeczna miasta w okresie transformacji. Przypadek Gdyni*, Scholar, Warszawa.
- Szromnik A., 2007, *Marketing terytorialny: miasto i region na rynku*, Wolters Kluwer, Kraków.
- Wańkowicz W., 2007, *Plany rewitalizacji – miejsce w systemie zarządzania miastem*, [w:] *Rewitalizacja miast w Polsce. Pierwsze doświadczenia*, red. P. Lorens, Urbanista, Warszawa, s. 298–306.
- Wańkowicz W., 2011, *Rewitalizacja i planowanie przestrzenne stref społecznie wykluczonych. Poradnik*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- Węclawowicz G., 1975, *Struktura przestrzeni społeczno-gospodarczej Warszawy w latach 1931–1970 w świetle analizy czynnikowej*, IGI PZ, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Węclawowicz G., 1988, *Struktury społeczno-przestrzenne w miastach Polski. Praca habilitacyjna*, IGIZiP, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Węclawowicz G., 1989, *Struktura społeczno-przestrzenna Katowic*, [w:] *Struktury i procesy społeczno-demograficzne w regionie katowickim*, red. Z. Rykiel, Wydawnictwo PAN, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 121–136.
- Węclawowicz G., 2000, *Struktury społeczno-przestrzenne miasta polskiego jako składnik teorii miasta*, „Przegląd Geograficzny” 72(4).
- Węclawowicz G., 2003, *Geografia społeczna miast. Zróżnicowania społeczno-przestrzenne*, PWN, Warszawa.
- Załęcki J., 2003, *Przestrzeń społeczna Gdańska w świadomości jego mieszkańców. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo UG, Gdańsk.
- Założenia do mpzp Śródkki wynikające ze SKZS, 2007, <http://www.poznan.pl/mim/s8a/spoleczna-koncepcja-zagospodarowania-srodkki,p,1025,5634,7942.html> (12.05.2013).
- Zborowski A., 2005, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej regionu miejskiego w okresie realnego socjalizmu i transformacji ustrojowej (na przykładzie Krakowa)*, IGI PZ UJ, Kraków.
- Zborowski A., 2010, *Spoleczny aspekt rewitalizacji*, [w:] *Rewitalizacja miast polskich – diagnoza*, red. Z. Ziobrowski, W. Jarczewski, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, s. 65–81.
- Ziobrowski Z., 2010, *Podsumowanie*, [w:] *Rewitalizacja miast polskich – diagnoza*, red. Z. Ziobrowski, W. Jarczewski, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, s. 267–273.
- Zuziak Z., 2007, *Rewitalizacja a policentryczność*, [w:] *Rewitalizacja miast w Polsce. Pierwsze doświadczenia*, red. P. Lorens, Urbanista, Warszawa.

**PROGRAMOWANIE REWITALIZACJI A PROCES ZMIANY MIASTA
- Z PERSPEKTYWY DOŚWIADCZEŃ W PARTYCYPACYJNYM PLANOWANIU
ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO W WYBRANYCH POLSKICH MIASTACH**

ABSTRAKT: Rewitalizacja jako metoda interwencji w zdegradowanych dzielnicach miast lokuje się z trudem w arsenale metodycznym planowania zagospodarowania przestrzennego. Trafia przez to najczęściej do kategorii „instrument naprawczy”, reaktywny. Oczekuje się, że program rewitalizacji

wyzwoli te spośród endogenicznych zasobów, które zdołają zniwelować skutki degradacji społeczno-gospodarczej i zmienią tylko tę część miasta, hamując niekorzystny bieg rzeczy.

Artykuł przedstawia obserwacje i wnioski z partycypacyjnego programowania procesów rewitalizacji w dwóch polskich miastach, podjętych i przeprowadzonych z uwzględnieniem wywołania zmiany przestrzennego zagospodarowania w skali szerszej, wykraczającej poza postulat przywrócenia *status quo* i naprawy zniekształconych relacji funkcjonalno-przestrzennych.

SŁOWA KLUCZOWE: urbanistyka, miasto, rewitalizacja, planowanie przestrzenne, partycypacja społeczna